

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρος, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφιερώματα και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγές για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαβάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καβακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiatis.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομιανή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγιάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μμίδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρος, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγάσας» του Νικόλα Άσιμου

Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
n.tsirevelos@aegean.gr, pred19007@aegean.gr

Περίληψη

Η τέχνη και ιδιαίτερα η μουσική είναι αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας του ανθρώπου. Με ένα έργο τέχνης, οι δημιουργοί εκφράζουν ένα σύνολο σκέψεων, ιδεών, προβληματισμών, συναισθημάτων, εμπειριών. Τα προσωπικά βιώματα και το πνευματικό επίπεδο των αποδεκτών/αποδεκτριών ορίζουν τη δεκτικότητα και τη σχέση τους με ένα καλλιτεχνικό έργο, το οποίο αποτελεί βασικό τρόπο επικοινωνίας, τόσο των καλλιτεχνών-δημιουργών με τους ακροατές/ακροάτριες όσο και των ακροατών/ακροατριών μεταξύ τους. Αυτή η επικοινωνία απαντά και προβάλλεται ως λαϊκή έκφραση στο χώρο του Διαδικτύου μέσα από την αλληλεπίδραση των μελών των διαδικτυακών ομάδων-κοινοτήτων, που οργανώνονται στις πλατφόρμες φιλοξενίας οπτικοακουστικού υλικού και στα σύγχρονα κοινωνικά δίκτυα, συν-διαμορφώνοντας μία νέα κουλτούρα και κατ' επέκταση έναν νέο λαϊκό πολιτισμό. Έτσι τα συγκεκριμένα ψηφιακά περιβάλλοντα μεταβάλλονται σε δημόσια ηλεκτρονικά fora. Η μελέτη αυτής της αλληλεπίδρασης επικουρεί στη διερεύνηση λαογραφικών θέσεων και πολιτισμικών αξιών που συνδέονται με άλλες ιδέες, όπως π.χ. οι θεολογικές. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι μέσα από την ανάλυση περιεχομένου των σχολίων που έχουν αναρτηθεί στο τραγούδι «Μπαγάσας» του Νικόλα Άσιμου στην πλατφόρμα του YouTube και διάφορα blog, να μελετήσει την εκδήλωση της θρησκευτικότητας των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία. Στο πλαίσιο αυτό επιδιώκεται η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η θεολογική παράδοση μετατρέπεται και διασώζεται ως λαϊκή ευσέβεια και συγκεκριμένα στο πλαίσιο της λαογραφικής μελέτης στον κόσμο του Διαδικτύου. Το συγκεκριμένο τραγούδι επιλέχθηκε γιατί αποτέλεσε και κατά το παρελθόν ένα τραγούδι που ενέπνεε ιδιαίτερες θεολογικές συζητήσεις-αναζητήσεις. Έτσι η εργασία αυτή επιζητά να παρατηρήσει και έπειτα να αποτυπώσει τη δυναμική της μεταφυσικής αναζήτησης των ανθρώπων αλλά και την έκφραση των συναισθημάτων τους για τους ανθρώπους που έχουν πεθάνει, ως επέκταση δυναμικής σχέσης πέρα από τα όρια της βιολογικής ζωής. Κατ' αυτόν τον τρόπο διερευνάται η συλλογική και θεολογική νοηματοδότηση του βίου ως έκφραση λαϊκής ευσέβειας καθώς και του λαϊκού πολιτισμού στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή.

Λέξεις-κλειδιά: Διαδίκτυο, θρησκευτικότητα, λαϊκός πολιτισμός, μουσική, Νικόλας Άσιμος

Abstract

Art and especially music is an integral part of human everyday life. With a work of art, the creators express a set of thoughts, ideas, reflections, feelings, experiences. The personal experiences and the spiritual level of the recipients define their receptivity and their relationship with a work of art, which is a basic way of communication, both by the artists-creators with the listeners and by the listeners to each other. This communication responds and is projected as a popular expression on the internet through the interaction of the members of the internet groups-communities, which are organized in the audiovisual material hosting platforms and in the modern social networks, co-forming a new culture and consequently a new popular culture. Hence, the specific digital environments are

transformed into public electronic fora. The study of this interaction assists in research of folklore views and cultural values associated with other ideas, such as e.g. the theological. The purpose of this paper through the content analysis of the comments posted on the song "Bagassa" by Nikolas Asimos on the YouTube platform and various blogs is to study the manifestation of the religiosity of the people involved in this process. In this context, the aim is to explore in which way the theological tradition is transformed and preserved as popular piety and specifically in the context of folklore study in the world of the internet. This particular song was chosen because in the past it was a song that inspired special theological discussions-searches. Thus, this research seeks to observe and then capture the dynamics of the metaphysical search of people in addition to the expression of their feelings for people who have died, as an extension of a dynamic relationship beyond the limits of biological life. In this way, the collective and theological meaning of life is explored as an expression of popular piety as well as popular culture in the modern digital age.

Keywords: Internet, music, Nikolas Asimos, religiosity, popular culture

Η μουσική ως τρόπος λαϊκής έκφρασης

Η μουσική, εκτός του να χαρίζει ψυχαγωγία ή αισθητική απόλαυση, συνήθως εξυπηρετεί και ένα σκοπό. Όλοι οι λαοί χρησιμοποιούν τη μουσική και τα τραγούδια για να διηγηθούν ιστορίες, να εκφράσουν συναισθήματα, να μοιραστούν τον πόνο και τη χαρά, αλλά και κάθε θετικό ή αρνητικό βίωμα (Bowie, 2009, σσ. 23-27· Τσέτσος, 2012, σσ. 12-13). Σε κάθε τόπο υπάρχουν τραγούδια που αναφέρονται σε όλες τις εκφάνσεις του καθημερινού βίου, από την παιδική ηλικία (νανουρίσματα) μέχρι τα βιώματα της ενηλικίωσης (τραγούδια γάμου, μοιρολόγια). Ακόμη και στους πρωτόγονους λαούς, η μουσική τους παράδοση (θρησκευτική ή κοσμική) χαρακτηρίζεται από πολύπλοκη σύνθεση, ενώ οι στίχοι διασώζουν βαθιές ανθρωπολογικές και κοινωνικές αλήθειες (Nettl, 1986, σσ. 17-18). Εξάλλου, η μουσική και τα τραγούδια χρησιμοποιήθηκαν ως ύμνοι στη λατρεία όλων των μεγάλων και γνωστών θρησκειών. Επομένως το τραγούδι ήταν πάντα συνδεδεμένο με την ίδια τη ζωή της κοινότητας.

Η τέχνη γενικότερα αποτελεί έναν βασικό τρόπο έκφρασης και επικοινωνίας του ανθρώπου. Με ένα έργο τέχνης ο/η δημιουργός εκφράζει σκέψεις, προβληματισμούς, συναισθήματα, ιδέες, εμπειρίες. Τα προσωπικά βιώματα και το πνευματικό επίπεδο του αποδέκτη ορίζουν τη δεκτικότητα και τη σχέση με ένα καλλιτεχνικό έργο, δηλαδή αν αυτό έλκει ή απωθεί τον ακροατή/θεατή/αναγνώστη (Σμολ, 2010, σ. 95). Αυτή η ιδιαίτερη σχέση αποτελεί και το σημείο επικοινωνίας του αποδέκτη με τον καλλιτέχνη. Αναμφίβολα οι τέχνες προάγουν τον κόσμο και τη ζωή, ενώ αποτρέπουν τη φθορά και την αλλοτρίωση. Κατά αυτόν τον τρόπο δημιουργούν πολιτισμό (Ματσούκας, 2000, σ. 6).

Επιπρόσθετα, η ενασχόληση με τις τέχνες προσφέρει τη δυνατότητα για πολλαπλή επικοινωνία είτε με τον δημιουργό είτε με άλλους αποδέκτες. Ο εκάστοτε αποδέκτης μπορεί να οδηγηθεί σε εμπειρίες και συναισθήματα και να αναπτύξει τον διάλογο, την ενίσχυση της προσωπικής άποψης, την κατανόηση του τρόπου που αντιλαμβάνονται οι άλλοι τον κόσμο. Η τέχνη λειτουργεί θεραπευτικά αναδεικνύει και εν δυνάμει ανακουφίζει και λυτρώνει από τις ιδεοληπτικές νόρμες και τα στερεότυπα, ενώ δημιουργεί γέφυρες συνάντησης με το διαφορετικό (Καραμούζης, 2007, σ. 58).

Στα έργα τέχνης αποτυπώνεται η ζωή μέσα από παραστάσεις που πολλές φορές ο ανθρώπινος δεν κατανοεί άμεσα. Συγχρόνως ο καλλιτεχνικός τρόπος απόδοσης της πραγματικότητας ομορφαίνει την καθημερινή ζωή και μέσα από την αλληλεπίδραση εμπνέει για νέες δημιουργίες. Κατά αυτόν τον τρόπο οι τέχνες συμβάλλουν στη μείωση του άγχους, στη διαμόρφωση προσωπικών θέσεων, στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης, στην ανταλλαγή απόψεων, στην αυτοέκφραση, την ενσυναίσθηση και την κοινωνικοποίηση (Clift & Camic, 2015, σ. 23).

Στην εκπαίδευση, η ενασχόληση των μαθητών/μαθητριών με την τέχνη και πιο συγκεκριμένα με τη μουσική, έχει πολλά οφέλη. Η αξιοποίηση μουσικών καλλιτεχνικών έργων στο σχολικό περιβάλλον

συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, στην οικοδομή της αισθητικής αντίληψης και στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης των μαθητών/μαθητριών. Ας μη λησμονούμε ότι «πρώτα μας συνεπαίρνει ένα έργο τέχνης [...] και έπειτα μπορούν να ακολουθούν όλα τα άλλα» (Ματσούκας, 2000, σ. 377). Οι τέχνες έχουν τη δύναμη να κάνουν τα άορατα ορατά και τα ορατά πιο ορατά (Tsirevelos, 2020, σ. 87). Ανάμεσα σε αυτά είναι και η δυνατότητα γνωριμίας με την πολιτισμική ταυτότητα ενός λαού ή μιας φυλής. Κάθε λαός έχει αναπτύξει την ιδιαίτερη μουσική έκφρασή του. Ωστόσο αυτή η έκφραση προκύπτει μέσα από την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση των λαών. Στις μέρες μας μελέτες έχουν αναδείξει την αλληλεπίδραση και την ύπαρξη κοινής μουσικής ταυτότητας σε διάφορες μεγάλες περιοχές (π.χ. Βαλκάνια, Μεσόγειος) αλλά και τη μετασχηματιστική δυναμική της μουσικής των λαών (Παπαπαύλου, 2013). Ειδικά στη διαθρησκευτική-διαπολιτισμική αγωγή η αξιοποίηση έργων τέχνης διευκολύνει τη γνωριμία, τη συνεργασία, την αλληλεπίδραση και τη βαθύτερη κατανόηση του διαφορετικού, θέτοντας το πλαίσιο της δημιουργικής συνάντησης των παιδιών των προσφύγων/μεταναστών με τους γηγενείς μαθητές/μαθήτριες (Τσιρέβελος, 2019, σσ. 78-82).

Η μουσική ως θρησκευτική έκφραση στο Διαδίκτυο

Ταυτόχρονα με άλλους κοινωνικούς τομείς, έτσι και ο θρησκευτικός κόσμος ανέπτυξε τις τέχνες και συνέβαλε στη διαμόρφωση του πολιτισμού. Η δυναμική αυτή είναι ευδιάκριτη ακόμη και στις εκκοσμηκευμένες κοινωνίες, όπου διασώζονται θρησκευτικές στάσεις και παραδόσεις. Αυτές οι θρησκευτικές αναπαραστάσεις αποτυπώνονται πολλές φορές στα ποικίλα έργα τέχνης, με τα οποία νοηματοδοτείται ο κόσμος (Morris, 2020, σ. 548). Συγχρόνως όμως διασώζουν την λαϊκή έκφραση, όπως αυτή μεταβάλλεται σε πολιτισμό σε κάθε εποχή.

Πολλά τραγούδια οδηγούν έμμεσα τον ακροατή/την ακροάτρια σε θρησκευτικές αναζητήσεις και υποκειμενικές εκφράσεις θρησκευτικότητας. Η θρησκευτική έκφραση σίγουρα συνδέεται με τα προσωπικά βιώματα. Συγχρόνως όμως συμβάλλει ορισμένες φορές μέσα από τις ποικίλες εκφράσεις κατανόησης του Ιερού στην αντιμετώπιση της καθημερινής ζωής (Γιαννουλάτος, 2005, σ. 43). Αυτή η αντιμετώπιση έχει αναμφίβολα πολιτισμική επίδραση και στο παρελθόν αλλά και σήμερα διαμορφώνει ποικίλες όψεις μιας λαϊκής πολιτισμικής θρησκευτικότητας ή πιο απλά μιας λαϊκής έκφρασης (Giddens & Sutton, 2020, σ. 786).

Στη σύγχρονη εποχή αυτή η λαϊκή έκφραση απαντά και προβάλλεται στο χώρο του Διαδικτύου. Το Διαδίκτυο είναι ένα πολυδιάστατο ψηφιακό μέσο και αποτελεί ένα ευρύ χώρο ανεύρεσης, διάσωσης, ανάπτυξης και ανταλλαγής ιδεών, αντιλήψεων και παραδόσεων. Επίσης, αποτελεί έναν ιδιαίτερο χώρο συνύπαρξης που επιτρέπει στα άτομα να συμμετέχουν με πολλές μορφές επικοινωνιακής αλληλεπίδρασης, πολυτροπικά και πολυμεσικά (Baek, Wojcieszak & Delli Carpinì, 2011, σσ. 377-380· Buccitelli, 2012, σσ. 60-61· Postill & Pink, 2012, σσ. 125-128). Στο χώρο του Διαδικτύου υπάρχουν και δημιουργούνται καθημερινά ψηφιακές κοινότητες, χωρίς σύνορα, έτοιμες να υποδεχθούν οποιονδήποτε, ανεξαρτήτου φύλου, ηλικίας, τόπου κατοικίας κ.λπ. Το χαρακτηριστικό των κοινοτήτων-ομάδων είναι ότι τα μέλη έχουν κοινά ενδιαφέροντα (Krawczyk-Wasilewska, 2006, σ. 248· Παπαηλία & Πετρίδης, 2015, σσ. 11-12· Giddens & Sutton, 2020, σ. 797).

Μία ενδιαφέρουσα περίπτωση ψηφιακών ομάδων είναι οι μουσικές κοινότητες του Διαδικτύου. Τα μέλη αυτών των ομάδων συμμετέχουν και αλληλοεπιδρούν σε διαδικτυακούς χώρους, όπως π.χ. το YouTube, σε διάφορα μουσικά blogs ή ακόμη και σε επίσημες ιστοσελίδες καλλιτεχνών ή φανατικών ακροατών τους (fan clubs). Αυτή η επικοινωνία δημιουργεί ένα διαδικτυακό πολιτισμό, που ως κομμάτι του σύγχρονου μουσικού πολιτισμού και της σύγχρονης λαογραφίας, μπορεί να αποτελέσει ένα νέο πεδίο έρευνας (Oring, 2012, σ. 100). Ιδιαίτερα μέσα από τη γραπτή επικοινωνία στα μουσικά βίντεο μπορούν να εντοπιστούν τάσεις, γνώσεις, ήθη και γενικότερα, βάσει του περιεχομένου των σχολίων, να σκιαγραφηθεί η ψηφιακή κουλτούρα των μουσικών κοινοτήτων (Leurs, 2015, σσ. 216-218).

Βασικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετήσει τον τρόπο που η χριστιανική θεολογική παράδοση μετατρέπεται και διασώζεται ως λαϊκή ευσέβεια καθώς και ως κομμάτι λαϊκού πολιτισμού στον κόσμο του Διαδικτύου. Με βάση αυτούς τους προβληματισμούς επιλέξαμε ως μελέτη περίπτωσης να ασχοληθούμε με το τραγούδι «Μπαγάσας» του αντισυμβατικού καλλιτέχνη Νικόλα Άσιμου (1949-1988), ο οποίος, αν και δήλωνε θρησκευτικά «άνευ θρησκεύματος», ωστόσο στο συγκεκριμένο μουσικό έργο του μπορεί να εντοπίσει κανείς σημεία μιας μεταφυσικής-θρησκευτικής και ταυτόχρονα πολιτικής αναζήτησης.

Η περίπτωση του Νικόλα Άσιμου

Η περίπτωση του καλλιτέχνη Νικόλα Άσιμου παρουσιάζει ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον στην μελέτη της διαδικτυακής κοινότητας που έχει δημιουργηθεί γύρω από το πρόσωπό του. Υπήρξε αδιαμφισβήτητα μία αμφιλεγόμενη προσωπικότητα της ελληνικής ανεξάρτητης ροκ μουσικής σκηνής. Η αναγνώριση που έλαβε το έργο του μετά θάνατον, είναι δυσανάλογη αυτής που είχε όσο ζούσε, καθώς χαρακτηρίζονταν ως απόμακρος, δυσνόητος και περιθωριακός (Μπαγέρης, 1999, σ. 10). Η αλήθεια είναι πως ο Ν. Άσιμος έζησε εκτός της κοινωνικής νόρμας, αντιδρούσε απέναντι σε κάθε μορφή ανθρώπινης εξουσίας, έγραψε τραγούδια με καταγγελτικό στίχο στοχοποιώντας το κοινωνικοπολιτικό σύστημα της εποχής του. Ο ασυμβίβαστος και απροσάρμοστος χαρακτήρας του, τον οδήγησε να ζήσει μέσα στη φτώχεια και να βιώσει δύσκολες και άσχημες καταστάσεις: φυλακίστηκε, βασανίστηκε, έμεινε έγκλειστος σε ψυχιατρικές κλινικές, μέχρι που κατηγορήθηκε ακόμη και για βιασμό, κάτι που δεν άντεξε και αποφάσισε να δώσει τέλος στη ζωή του (Αλλαμανής, 2000).

Προκειμένου να εξασφαλίσει λίγα χρήματα για να ζει, ο Ν. Άσιμος πουλούσε κασέτες με τα πρόχειρα ηχογραφημένα τραγούδια του. Εκτός από τον τίτλο που έβαζε στις κασέτες, τις αριθμούσε με έναν εξαψήφιο αριθμό. Κυκλοφόρησε 8 «παράνομες» κασέτες. Το τραγούδι «Μπαγάσας» είναι το πρώτο τραγούδι που ακούγεται στην πρώτη πλευρά της τελευταίας κασέτας «Στο φανάρι του Διογένη 000008», που κυκλοφόρησε το 1987.

Στο Διαδίκτυο είναι το δημοφιλέστερο τραγούδι του Ν. Άσιμου, έχοντας συνολικά πάνω από 4 εκ. θεάσεις. Επίσης, είναι το τραγούδι με τα περισσότερα «like» και τα περισσότερα αναρτημένα σχόλια χρηστών. Μέχρι και σήμερα έχει γίνει επανεκτέλεση του τραγουδιού από πολλούς γνωστούς καλλιτέχνες όπως οι Β. Παπακωνσταντίνου, Σ. Μάλαμας, Μ. Στόκας, Σ. Ρόκκος, Μ. Πασχαλίδης, Χ. Θηβαίος, αλλά και συγκροτήματα όπως οι Ενδελέχεια. Η βασική πλοκή των στίχων του τραγουδιού, έχει να κάνει με το φιλικό διάλογο που «ανοίγει» ο απογοητευμένος από τη ζωή καλλιτέχνης με τον ουρανό:

*Αφήνω πίσω τις αγορές και τα παζάρια.
Θέλω να τρέξω στις καλαμιές και τα λιβάδια,
να ξαναγίνω καθαλάρης
και ξαναέλα να με πάρεις ουρανό,
για δεν υπήρξα κατεργάρης
και τη χρειάζομαι τη χάρη σου μωρέ.
Ρε μπαγάσα! Περνάς καλά εκεί πάνω;
Μιαν ανάσα γυρεύω για να γιάνω.
Δεν το πιστεύω να με χλευάζεις
σαν σε χαζεύω δε χαμπαριάζεις.
Πρότεινέ μου κάποια λύση
δε θα σου παρακοστίσει.
Και θα σου φτιάχνω τραγουδάκια
με τα πιο όμορφα στιχάκια στο ρεφρέν.
Για το χαμένο μου αγώνα
που τ' αστεράκια μείναν' μόνα να τον κλαιν'*

*Αφήνω πίσω το σαματά και τους ανθρώπους.
Έχω χορτάσει κατραπακιές και ψάχνω τρόπους
πως να ξεφύγω από τη μοίρα
κι έχω μέσα μου πλημμύρα ουρανό,
για δεν υπήρξα κατεργάρης
και θα το θες να με φλερτάρεις γαλανέ.
Ρε μπαγάσα! Περνάς καλά εκεί πάνω;
Κάνε πάσα καμιά ματιά και χάμω.
΄κει που κοιμάσαι και αρμενίζεις
ξάφνου αστράφτεις και μπουμπουνίζεις
κι ότι σου ῥθει κατεβάξεις
μην θαρρείς πως με ταράξεις.
Γιατί σου φτιάχνω τραγουδάκια
με τα πιο όμορφα στιχάκια στο ρεφρέν.
Για το χαμένο μου αγώνα
που τ' αστεράκια μείναν' μόνα να τον κλαιν'*

Σίγουρα, ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της μουσικής είναι ότι δεν υπάρχει πάντα ταύτιση ανάμεσα σε αυτό που επιθυμεί να εκφράσει ο καλλιτέχνης και σε αυτό που εν τέλει αντιλαμβάνεται ο κάθε ακροατής ξεχωριστά. Η προσωπική ερμηνεία ενός τραγουδιού είναι υποκειμενική και προκαλεί διαφορετικές συναισθηματικές αντιδράσεις στους ακροατές. Στην περίπτωση μας, στο Διαδίκτυο αποδίδονται πολλές ερμηνείες για το στιχουργικό περιεχόμενο του τραγουδιού «Μπαγάσας». Ωστόσο, από τις δημοφιλέστερες ερμηνείες αποτελούν ορισμένες θρησκευτικές προσεγγίσεις ή εκφάνσεις λαϊκής θεολογίας, που χαρακτηρίζουν το έργο ως μία προσευχή προς το ανώτερο Ων ή Δημιουργό, ακόμη και μία προσπάθεια επικοινωνίας με κάποιο πρόσωπο που έχει πεθάνει. Αυτός προφανώς ήταν και ο λόγος που το τραγούδι αποφασίστηκε να διδαχθεί στο μάθημα των Θρησκευτικών της Α΄ Λυκείου, στη διδακτική ενότητα «Επικοινωνία», προτού να καταργηθεί μετά από αίτημα της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της 27^{ης} Ιουνίου 2017.

Όσον αφορά τον ίδιο τον καλλιτέχνη, κατάφερε και άλλαξε στην ταυτότητά του, το όνομα (από Νικόλαος Ασημόπουλος σε Νικόλας Άσιμος) και το θρήσκευμα (κατά δήλωσή του ANEY ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΟΣ). Υπάρχουν πολλές παρερμηνείες σχετικά με αυτή του την πράξη. Πολλοί στο Διαδίκτυο θεωρούν ότι ο καλλιτέχνης υπήρξε άθεος, συνδυάζοντάς το και με τις πιθανές πολιτικές πεποιθήσεις του καλλιτέχνη, αν και η άποψη του Άσιμου απέναντι στη θρησκεία δεν έχει πλήρως αποσαφηνιστεί. Ωστόσο, οι δύο έννοιες έχουν εννοιολογικά εντελώς διαφορετική προσέγγιση, καθώς το «άθεος» σημαίνει ότι κάποιος δεν πιστεύει στην ύπαρξη μιας ανώτερης δύναμης. Από την άλλη, η έννοια του «άνευ θρησκεύματος» ενδεχομένως να σημαίνει τον αγνωστικισμό, εκείνον που μπορεί να πιστεύει σε κάποια Ανώτερη Δύναμη ή να έχει κάποιο Άγνωστο Ιερό ή να ασπάζεται την ύπαρξη ενός Ανώτερου Όντος, το οποίο δε μπορεί να προσδιορίσει, ούτε να το εντάξει ή ταυτίσει σε καμία από τις υπάρχουσες θρησκείες.

Αυτός ο προσωπικός και πνευματικός διάλογος του καλλιτέχνη, καθώς και η οικειότητα στο λόγο του προς το Θείο, εμπνέει και συγκινεί πολλούς αποδέκτες του Διαδικτύου, οι οποίοι νοιώθουν την ανάγκη εξωτερίκευσης προσωπικών ιστοριών, κυρίως, για ανθρώπους που έχασαν από τη ζωή τους. Τα υπαρξιακά και θρησκευτικά ζητήματα όπως το τέλος του κόσμου, η ζωή μετά θάνατο κ.λπ. είναι θέματα που κεντρίζουν το ενδιαφέρον των χρηστών και προκαλούν πάντα μαζική συμμετοχή σε συζητήσεις (Kõiva & Vesik, 2009, σ. 109). Αυτή η ανάγκη αποτυπώνεται στα σχόλια επικοινωνίας των χρηστών μέσα από την πλατφόρμα των αναρτημένων βίντεο στο YouTube και σε διάφορα μουσικά blog, όπου εμφανίζονται στοιχεία θρησκευτικότητας, κοινωνικοπολιτικές θέσεις, μεταφυσικές ερμηνείες κ.τ.λ. Η δημοσιοποίηση της απώλειας, εκτός από μορφή έκφρασης συναισθημάτων και ανάγκη επικοινωνίας, αποτελεί και τρόπο αντιμετώπισής της (Γραικούση, 2021, σ. 1377), αφού ο πόνος και η στεναχώρια βρίσκουν αποκούμπι σε παρηγορητικά σχόλια άλλων χρηστών. Όλες αυτές

τις μορφές έκφρασης και επικοινωνίας αξίζει να τις μελετήσουμε στα πλαίσια της διερεύνησης του νέου λαϊκού πολιτισμού που αναδύεται στο Διαδίκτυο (Διαμαντάκη, 2003, σσ. 408-409).

Μεθοδολογία

Ο σκοπός της έρευνας είναι μέσα από την ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των απόψεων των χρηστών του Διαδικτύου να εντοπιστούν και να καταγραφούν οι εκδηλώσεις θρησκευτικότητας που εκπορεύονται από αυτές και γενικότερα, ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται, μετατρέπεται και διασώζεται η θρησκευτική ή μη πίστη των ανθρώπων ως έκφραση λαϊκού πολιτισμού στον κόσμο του Διαδικτύου.

Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα είναι τα εξής:

1. αναδεικνύονται διαστάσεις θρησκευτικότητας για τις οποίες κάνουν λόγο οι χρήστες;
2. ποιο είναι το περιεχόμενο της επικοινωνίας των μελών-χρηστών του Διαδικτύου σε σχέση με την θεολογική διάσταση του θέματος;
3. υπάρχει κάποια κατηγορία χρηστών που δραστηριοποιήθηκε περισσότερο από άλλες και πού;
4. ποια θεματολογία προτιμούν να σχολιάσουν περισσότερο οι χρήστες και γιατί;

Προκειμένου να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, αποφασίσαμε να κάνουμε μεικτή έρευνα (ποιοτική και ποσοτική), με ανάλυση περιεχομένου σε διαδικτυακά σχόλια που έχουν αναρτήσει χρήστες στο συγκεκριμένο τραγούδι και με ταυτόχρονη ποσοτική επεξεργασία τους. Το τραγούδι που επιλέχθηκε είναι ο *Μπαγάσας* σε στίχους και μουσική του Ν. Άσιμου. Το συγκεκριμένο τραγούδι αποτελεί το δημοφιλέστερο του καλλιτέχνη και ενδείκνυται για τη συγκεκριμένη έρευνα, τόσο γιατί το περιεχόμενο των στίχων φαίνεται να εμπεριέχει μία θεολογική αναζήτηση του ίδιου του καλλιτέχνη, όσο και ότι στο παρελθόν αποτέλεσε πηγή θεολογικών συζητήσεων από επίσημους φορείς. Επίσης, το γεγονός ότι το τραγούδι εμφανίστηκε το 1987 και είναι από τα διαχρονικότερα τραγούδια της ελληνικής ροκ σκηνής, με πολλές διασκευές από αρκετούς νεότερους και γνωστούς καλλιτέχνες, το κάνει γνωστό σε ένα ευρύ και «εν δυνάμει» διαδικτυακά ενεργό ηλικιακά κοινό.

Η μεθοδολογική προσέγγιση έγινε με τον ακόλουθο τρόπο. Στην πλατφόρμα του YouTube, χρησιμοποιήσαμε τη μηχανή αναζήτησης για το τραγούδι «*Ο Μπαγάσας*» και από τα αποτελέσματα που προέκυψαν, αποφασίσαμε και επιλέξαμε να συμμετέχουν στην έρευνα τα βίντεο, στα οποία υπήρχε αναρτημένο τουλάχιστον ένα σχόλιο (συνολικά οκτώ βίντεο) (Πίνακας 1). Επίσης, αναζητήθηκαν τα διαδικτυακά σχόλια για το συγκεκριμένο τραγούδι από τέσσερα μουσικά blog. Στη συνέχεια, όλα τα σχόλια «αποθηκεύτηκαν» σε ένα αρχείο κειμένου και ταξινομήθηκαν στις ακόλουθες κατηγορίες: όνομα χρήστη, περίοδος ανάρτησης σχολίου, περιεχόμενο σχολίου, ενώ κατηγοριοποιήθηκαν ανάλογα με το περιεχόμενό τους.

Πίνακας 1. Αναλυτική κατάσταση διαδικτυακών διευθύνσεων που συμμετείχαν στην έρευνα

α/α	Ηλεκτρονική διεύθυνση	Ημερομηνία ανάρτησης θέματος	Ημερομηνία προσπέλασης	Συνολικές προβολές	Πλήθος σχολίων		
1	https://www.youtube.com/watch?v=nAh45vCMOBQ	25/03/2008	10/12/2020	1.874.870	816	7806	89
2	https://www.youtube.com/watch?v=VuEToEpkFXY	04/05/2011	10/12/2020	627.723	269	5081	102
3	https://www.youtube.com/watch?v=ulM4yf6qouM	28/02/2015	10/12/2020	90.254	15	753	7
4	https://www.youtube.com/watch?v=nlofkjoGB3k	24/02/2011	10/12/2020	3.527	1	34	0
5	https://www.youtube.com/watch?v=zmvx3XqQYmM	11/10/2015	10/12/2020	5.509	3	63	1
6	https://www.youtube.com/watch?v=qb0phEG6gqs	25/01/2010	10/12/2020	19.669	1	179	6
7	https://www.youtube.com/watch?v=69ExHn0Y_ok	26/09/2013	10/12/2020	572.321	101	3210	71

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού

8	https://www.youtube.com/watch?v=DOJA5vz8O3E 8 ΒΙΝΤΕΟ YouTube (ΣΥΝΟΛΟ)	14/05/2007	10/12/2020	1.078.074	305	2324	85
				4.271.947	1.511	19.450	361
9	https://kithara.to/stixoi/DJW_3blhd_XiDX_eG1Sx3mM71Yw_zZ_97libA1yGv8zr_KidAB1IGAT_QrOSTPZnpeq3-vPFasBbnWm09bKjEmWz4rh_zll/mpagasas-asimos-nikolas-lyrics	21/06/1998	10/12/2020		122		
10	https://kithara.to/stixoi/arYRevMUSDdudfzpvE-O8cgDX42-MZwQoMjKWqD20Vozr_KidAB1IGAT_QrOSTPZ0Zlr6EVNLYV9PfcogaGJvlyjcTxnr8BP/mpagasas-asimos-nikolas-lyrics	21/03/2009	10/12/2020		19		
11	https://kithara.to/stixoi/MsD7kUwflj2uOLYNOhs5GH8dKz7_ACdEPezxy-8-qhAzr_KidAB1IGAT_QrOSTPZ3NaHwXlgPpv0gR4hNb1yscp9iC5WwUfm/mpagasas-asimos-nikolas-lyrics	01/02/2013	10/12/2020		1		
12	http://www.stixoi.info/stixoi.php?info=Lyrics&act=details&song_id=2153 Blogs (ΣΥΝΟΛΟ)	28/04/2003	10/12/2020		91		
						233	

Αποτελέσματα έρευνας

Ποσοτική ανάλυση

Από την ανάλυση των διαδικτυακών σχολίων σε 12 διευθύνσεις (4 σε blog σχετικά με μουσική και 8 σε βίντεο του YouTube) που αφορούν το τραγούδι Μπαγάσας του Νικόλα Άσιμου (Πίνακας 1), στην ποσοτική ανάλυση προέκυψαν τα παρακάτω στατιστικά στοιχεία:

- Στο σύνολο 1744 σχολίων, υπάρχουν 263 σχόλια (15,08%) που αναφέρονται και αφιερώνονται συγκεκριμένα σε κάποιο/α πρόσωπο/α που έχει/ουν φύγει από τη ζωή.
- Στο σύνολο υπάρχουν 268 αφιερώσεις (υπάρχουν διπλές και τριπλές αφιερώσεις). Από αυτές, οι 241 (89,93%) αναφέρονται σε πρόσωπο γένους αρσενικού και οι 27 (10,07%) σε πρόσωπο γένους θηλυκού. Από τα 241 σχόλια που αναφέρονται σε αρσενικό φύλο, τα 138 (56,26%) προέρχονται από όνομα χρήστη που παραπέμπει σε αντρικό χαρακτήρα, τα 83 (34,44%) από γυναικείο και τα υπόλοιπα 20 (8,30%) από όνομα χρήστη που δεν μπορεί να διευκρινιστεί το φύλο του. Από τα 27 σχόλια που αναφέρονται σε γυναικείο φύλο, τα 13 (48,15%) προέρχονται από όνομα χρήστη που παραπέμπει σε αντρικό χαρακτήρα, τα 11 (40,74%) από γυναικείο και τα υπόλοιπα 3 (11,11%) από όνομα χρήστη που δεν μπορεί να διευκρινιστεί το φύλο του (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Κατανομή σχολίων ανάλογα το φύλο του χρήστη

A/A	ΟΝΟΜΑ ΧΡΗΣΤΗ (ΦΥΛΟ)	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΙΩΝ	ΣΥΝΟΛΟ ΣΧΟΛΙΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
1	ΠΑΡΑΠΕΜΠΕΙ ΣΕ ΑΝΔΡΙΚΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	151	268	56,34

2	ΠΑΡΑΠΕΜΠΕΙ ΣΕ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	94	35,08
3	ΑΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΟ	23	8,58
	ΣΥΝΟΛΟ	268	100,00

- Στις αφιερώσεις που αναφερόταν σε αντρικό όνομα (241), 84 δεν διευκρίνιζαν τη σχέση του χρήστη μαζί τους, 60 διευκρίνιζαν ότι υπήρξε «φίλος», 56 το αφιέρωναν στον «πατέρα», 25 στον «αδερφό», 6 στον «θείο» και οι υπόλοιποι, σε διάσπαρτες άλλες κατηγορίες. Από τις αφιερώσεις που αναφερόταν σε γυναικείο πρόσωπο (27), 10 δεν διευκρίνιζαν τη σχέση, 6 το αφιέρωσαν στην «μητέρα», 4 στην «αδερφή», 4 στη «φίλη» και οι υπόλοιποι σε άλλες κατηγορίες (Πίνακας 3).
- Από το σύνολο των 268 αφιερώσεις, οι 46 (17,16%) αναφέρουν το λόγο του θανάτου του προσώπου που αφιερώνουν το τραγούδι (ασθένεια, ατύχημα, δολοφονία, αυτοκτονία, εξαρτήσεις, φυσικά αίτια).

Πίνακας 3. Κατανομή σχολίων ανάλογα το πρόσωπο που αφορά η αφιέρωση

A/A	ΑΝΑΦΟΡΕΣ-ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΙΩΝ	ΣΥΝΟΛΟ ΣΧΟΛΙΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
1	ΦΙΛΟ	60	268	22,39
2	ΠΑΤΕΡΑ	56		20,90
3	ΑΔΕΡΦΟΣ	25		9,33
4	ΜΗΤΕΡΑ	6		2,24
5	ΘΕΙΟΣ	6		2,24
6	ΠΑΠΠΟΥΣ	4		1,49
7	ΣΥΖΥΓΟ	4		1,49
8	ΑΔΕΡΦΗ	4		1,49
9	ΦΙΛΗ	4		1,49
10	ΓΙΑΓΙΑ	2		0,75
11	ΥΙΟΣ	2		0,75
12	ΝΟΝΟΣ	1		0,37
13	ΑΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΗ ΣΧΕΣΗ	94		35,07
	ΣΥΝΟΛΟ	268		100,00

Γενικές παρατηρήσεις:

- Όταν ο θάνατος του προσώπου είναι γεγονός που συγκλονίζει την κοινή γνώμη, όπως για παράδειγμα η δολοφονία του 15χρονου Αλέξη Γρηγορόπουλου, το Δεκέμβριο του 2008, παρατηρείται μία παρατεταμένη περίοδος αναφορών και αφιερώσεων του τραγουδιού σε αυτόν.
- Επίσης, στα διαδικτυακά σχόλια που αναφέρονται σε κάποιον που δεν βρίσκεται στη ζωή, παρατηρήθηκε ιδιαίτερη σύνδεση του τραγουδιού με το νεκρό (αγαπημένο τραγούδι) αλλά και της λέξης «μπαγάσα» (χρησιμοποιούμενη έκφραση από/προς τον εκλιπόντα), ως χαρακτηρισμός ενός ανθρώπου έξυπνου, πονηρού ή γενικότερα ικανού να πετυχαίνει αυτό που θέλει.
- Η αναφορά στον «πατέρα» χρειάζεται ιδιαίτερη ανάλυση: στον Χριστιανισμό, ο Θεός αποκαλείται «Πατέρας». Είναι το πρώτο πρόσωπο της Αγίας Τριάδας που γεννά τον Υιό και εκπορεύει το Άγιο Πνεύμα (Ματσούκας, 1999, σ. 80). Για τους χριστιανούς, ο Θεός είναι ένας

Πατέρας και όλοι οι άνθρωποι παιδιά Του. Όπως γράφει ο Απόστολος Παύλος «(ενν. ο Θεός) δημιούργησε από έναν άνθρωπο όλα τα έθνη των ανθρώπων και τους εγκατέστησε πάνω σ' όλη τη γη». Επιπρόσθετα στις μονοθεϊστικές θρησκείες, δηλαδή τον Ιουδαϊσμό, τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, ο Θεός ονομάζεται Πατέρας. Έτσι λοιπόν διαδόθηκαν από τις μονοθεϊστικές θρησκείες και επικράτησαν πατριαρχικές αντιλήψεις ότι ο πατέρας προσφέρει ασφάλεια στην οικογένεια (Μπέγζος, 2004, σ. 31). Στην προκειμένη περίπτωση, έχουμε την αίσθηση ότι: 1. οι στίχοι του τραγουδιού, παραπέμπουν στην πατρική φιγούρα, επειδή ο πατέρας τους ήταν αυτός που τους συμβούλευε όταν μεγάλωναν, ίσως τους φώναζε για τα λάθη αλλά σίγουρα εκείνος που τους πρόσφερε την ασφάλεια για τη συνέχεια της ζωής (αστράφτει και μπουμπουνίζει) κ.λπ. 2. η αναφορά στον ουρανό, σε κάτι «παραπάνω» από το γήινο, μία αντιστοιχία του Χριστού πάνω στο Σταυρό που κοιτάει πάνω τους ουρανούς και απευθύνεται στον Θεό Πατέρα Του. Ας μη ξεχνάμε ότι στις μονοθεϊστικές θρησκείες ο Ουρανός αποτελεί την «κατοικία» του Θεού και τον τελικό προορισμό όσων ακολουθούν το θέλημά Του. Επομένως, αποτελεί «τόπο» καταφυγής και ασφάλειας (Μτ. 6: 9-13).

Ποιοτική ανάλυση

Από την ανάλυση περιεχομένου στο σύνολο των σχολίων, μπορούν να προκύψουν χρήσιμα συμπεράσματα για τις απόψεις των ψηφιακών αποδεκτών για τον ίδιο τον καλλιτέχνη και το έργο του αλλά κυρίως για θέματα που θίγονται είτε από το ίδιο το περιεχόμενο του τραγουδιού είτε από τη ροή των διαλόγων επικοινωνίας μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, στα σχόλια αναδύονται εκτιμήσεις των χρηστών για τη σχέση του ίδιου του καλλιτέχνη με τη θρησκεία, προσωπικά θρησκευτικά «πιστεύω», διαφορετικοί τρόποι πίστης, αναθέματα, μεταφυσικές ερμηνείες, προσωπικά βιώματα, ακόμη και πολιτικά σχόλια. Κεντρικό πρόσωπο όλων των σχολίων είναι ο ίδιος ο καλλιτέχνης που ενέπνευσε με τη ζωή και το έργο του. Ακολουθούν τα σχόλια ανά θεματική κατηγορία. Η ένταξή τους σε ομάδες γίνεται με βάση τη διήκουσα έννοια καθώς και με λέξεις κλειδιά.

Σχόλια για τον καλλιτέχνη

Υπάρχουν απόψεις από ανθρώπους που υποστηρίζουν ότι γνώρισαν, έστω και για λίγο, τον Ν. Άσιμο. Στα περισσότερα σχόλια παρατηρείται μία αυτοκριτική διάθεση για το τι πίστευαν για τον καλλιτέχνη ή πως του συμπεριφέρονταν τότε, σε σύγκριση με το τι πιστεύουν σήμερα για αυτόν:

- «Όταν τον γνώρισα ήταν αγρίμι (...) τον θεωρούσα αλήτη και τεμπελχανά (...) Αργησα πολύ να καταλάβω τη πραγματική του διάσταση και πόσο μικροαστός ήμουν απέναντί του. Αργησα πολύ να καταλάβω τη ποιητική του υπόσταση και την απελπισία του για τους βλάκες που τον περιτριγύριζαν (...) Αν μπορούσα να γυρίσω πίσω το χρόνο, θα αγόραζα όλες του τις κασέτες θα επεδίωκα να τον ακούω να μιλάει, να συζητώ μαζί του και σίγουρα θα γινόμουν καλύτερος άνθρωπος.... [sic]» (p. v., 2020)
- «Έβλεπε πολύ μακριά! Απίστευτος τύπος! Τον είχα γνωρίσει σε κάποια διαδήλωση κάπου γύρω στο 1976 με το μπλε τετράδιο στη πίσω τσέπη του τζιν του και το έβγαζε και μας διάβαζε ποιήματα του! Όταν έφυγε, έγιναν επιτυχίες! Κρίμα. Βλέπει τα χάλια μας από κει πάνω! Αιώνια η μνήμη του!!! Σεβασμός! [sic]» (B. P., 2020)
- «Καλός άνθρωπος, απλός, τίμιος, με μπέσα.δεν πήγαινε με το σύστημα. Πήγαινε με την καρδιά του, μέχρι που τον "φάγανε" με τον τρόπο τους. Τον έκαναν να αυτοκτονήσει. Ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει. [sic]» (Pol, 2020)
- «τελευταία φορά τον είδα στα τει του Αιγάλεω , τον ρώτησα: πως είσαι Νικόλα ; κούνησε το κεφάλι του , τον είχαν φτύσει όλοι ... δεν τον ξανάδα ... γενικά ο Νικόλας υπαγορευε στα τραγούδια την ζωή του (...) εισαι τυχερός (λόγω ηλικίας) που δεν καταλαβαίνεις τους στίχους "για το χαμένο μου αγώνα..." [sic]» (I. k., 2012)

- «ΑΣΙΜΕ ΘΥΜΑΜΕ ΤΟ 1981 ΠΟΥ ΑΓΟΡΑΣΑ ΜΙΑ ΚΑΣΕΤΑ ΜΕ ΤΑ ΤΑΓΟΥΔΙΑ ΣΟΥ. ΕΚΕΙ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΙΠΛΑ ΣΤΑ ΑΝΤΙΣΚΗΝΑ.ΕΣΥ ΜΕ ΤΗΝ ΚΙΘΑΡΑ ΣΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΑΣΙΝΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΤΖΑΚΕΤ.ΚΑΛΗ ΣΟΥ ΩΡΑ. [sic]» (k. c., 2008)

Σχέση του καλλιτέχνη με τη θρησκεία

Με αφορμή τους στίχους του τραγουδιού πολλοί χρήστες σχολίασαν την πιθανή σχέση του καλλιτέχνη με τη θρησκεία. Στα περισσότερα σχόλια των χρηστών, ο Ν. Άσιμος χαρακτηρίζεται ως άθεος, κάτι που δεν έχει αποδειχθεί από έγκυρη πηγή:

- «Το τραγούδι ίσως και αν το έχει γράψει και για τον Θεό.Τελικά αυτοι που στα μάτια των συμβατικών ανθρώπων φαντάζουν αλήτες τελικά ίσως να πιστεύουν στο Θείο πραγματικά [sic]» (ΚΑΝΕΝΑΣ, 2013)
- «Ίσως οι πιο άμεσοι στίχοι που έχουν γραφτεί ποτέ για το Θεό. Και τι παράξενο, τους έγραψε κάποιος αναρχικός...όχι καμιά θεούσα ή κανένας παπάς / διάκος / καντηλανάφτης / θεολόγος / αναβαπτισμένος χριστιανός. [sic]» (halford, 2009)
- «Ξεκαθαρά θεολογικό. Και πολύ κοντά στον ορθοδοξο μυστικισμό και τη νηπτική ασκητική. Δε γινotan διαφορετικά με την πυρινη ειλικρινια του Ασιμου. [sic]» (F. G., 2015)
- «Καθολου αθεος δεν ακουγεται! Μαλλον παραπονο!!! [sic]» (S. T., 2019)

Η θεολογική ερμηνεία των στίχων

Ορισμένοι χρήστες έδωσαν την δική τους θεολογική ερμηνεία των στίχων του τραγουδιού. Για τους περισσότερους, το τραγούδι το αντιλαμβάνονται ως μία προσευχή, ιδιαίτερη και ξεχωριστή:

- «gia emena auto to komati einai mia proseuxh ston θεο me enan diaforetiko tropo apo auton pou exoume μαθει (...) [sic]» (m. d., 2011)
- «Αυτο κι αν ειναι θεολογικο κομμάτι. Κραυγή αναζήτησης!!! Ρίγη καθε φορά που το ακούω! [sic]» (D. And., 2020)
- «Η λέξη Θεός, είναι ανθρωπινη. Όπως και η λέξη ουρανός. Όταν κάνεις επίκληση σε μια μή απτή οντότητα "να σου δώσει μια ανάσα", αυτό λέγεται προσευχή. Είναι η παραδοχή της ανθρωπινης αδυναμίας και η ανάγκη της πιστης σε μια ανώτερη δύναμη που ενδεχομένως να μπορεί να σε βοηθήσει. Είτε τη λές Θεο, Δία, ουρανό, (...) [sic]» (alexander66sir, 2020)
- «Πολύ όμορφη προσευχή στο Αγνωστο! [sic]» (Φ. Z., 2014)
- «theos ouranos oποιος katalabe katalabe..o theos den eine stis eklisies [sic]» (kktokommasou lae, 2011)

Εκφράσεις θρησκευτικότητας και επικοινωνίας των αποδεκτών/αποδεκτριών με τον καλλιτέχνη

Υπάρχουν κάποιες αναρτήσεις που απευθύνονται στον ίδιο τον καλλιτέχνη, στις οποίες παρουσιάζεται και η θρησκευτική πίστη των σχολιαστών:

- «καλο Παραδεισο φιλε μου Ασιμε Νικολαε.....ισως δεν πιστευες στον Θεο, αλλα αδικηθηκες πολυ και σε εκμεταλευτηκαν ολοι, εχθροι και φιλοι σου, λογω του μοναδικου σου ταλεντου της ποιησης. Οντως τα λογια σου σπανε βραχους. Καποτε στην Θεια Δικη θα εισαι Κριτης τους. [sic]» (NEMESIS JUSTICE, 2020)
- «(...) stenaxorieme giati den eimaste konta sou kai se xasame adika.....se goustaroume tora giati tora katalabame ti itheles na kaneis (...) niotho megalh perifania pou sou anabo keraki gia tin parth sou (...) [sic]» (rempagasa, 2007)
- «Με αυτο το τραγούδι και με το "The Temple of the King"έχω ζητήσει από το Θεό να αποχαιρετήσω τον άδικο και μάταιο τούτο κόσμο.Μακαρι Νικόλα να'χα φύγει και εγώ λίγα

χρόνια νωρίτερα ,δηλαδή στη δική σου ηλικία.Με το περασμα των χρόνων οι κάθε είδους εξουσίες εκχυδαιζονται,εκφυλίζονται και εκτραχυνονται περισσότερο.Αυτο κάνει τη ζωή των ανθρώπων μέσα στις οργανωμένες βάσει των σχεδίων και σκοπών της εκάστοτε εξουσίας κοινωνίες, ανυπόφορη και εφιαλτικη.Ουτε καν να σε φανταστώ μπορώ να τριγυρνάς στην αγαπημένη γειτονιά σου με μάσκα και άδεια κυκλοφορίας ,κοινώς sms. [sic]» (Δ. Π., 2020)

Διαδικτυακές διαφωνίες περί θρησκείας

Από τους διαδικτυακούς διαλόγους μεταξύ των αποδεκτών/αποδεκτριών δεν απουσιάζουν οι διενέξεις μεταξύ θρησκευόμενων και μη θρησκευόμενων μελών:

- «Γαμω το θεο m kai thn koinwnia mou..rou skata zoume re (...) XUPNHSTE oloi re...den paei allo (...) [sic]» (stef4n0s, 2009)
- «Καλά ρε δεν ντρέπεσαι να βρίζεις έτσι??? (...) Ο Χριστός και η Παναγία τί σου φταίνει ρε νούμερο? [sic]» (andreas77THP, 2009)
- «βρε δεν στους πηρε ο/η θεος..! παιει ο/η θεος ξεχνα τον και ζησε χωρις αυτον/ην. [sic]» (διβνδγιβ δγνφδγνδφγν, 2012)
- «ΓΕΜΙΣΑΜΕ ΠΡΑΓΜΑΤΑ Κ ΑΔΕΙΑΣΑΜΕ ΑΠΟ ΖΩΗ (...) ΖΩΗ???.....ΕΞΑΘΛΙΩΣΗ....ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΑΛΛΑ ΔΟΞΑ ΤΑ ΛΕΦΤΑ,ΕΧΟΥΜΕ ΘΕΟ..... [sic]» (J. K., 2014)

Σχόλια για πρόσωπα που έχουν φύγει από τη ζωή

Το τραγούδι κάνει τους διαδικτυακούς ακροατές/ακροάτριες να θυμούνται πρόσωπα που έχουν φύγει από τη ζωή. Μέσα από το αφιέρωμα του τραγουδιού, μπορεί κανείς να αφουγκραστεί τον πόνο τους, την αγάπη τους και στοιχεία της θρησκευτικότητάς τους. Το κλίμα της συζήτησης γίνεται βαρύτερο όταν οι χρήστες αναφέρουν τους λόγους που έχασαν το αγαπημένο τους πρόσωπο:

- «Είχα αφιερώσει αυτό το τραγούδι στον φίλο μου τον Βασίλη που πέθανε από καρκίνο όταν ήταν 16. Τώρα, σχεδόν 3 χρόνια μετά, το αφιερώνω στον φίλο μου τον Δημήτρη που έφυγε στα 23 χτυπημένος από την ίδια αρρώστια. (...) [sic]» (ΑΘΗΝΑ, 2005)
- «Για σενα Μαριε μου, που σε ηθελε ο Θεος τοσο γρηγορα μαζι του,,18 χρονων άγγελος (...) ειμαι σιγουρη οτι μας προσεχεις απο ψηλα (...) [sic]» (M. K., 2014)
- «(...) Θέλω από τη μεριά μου να αφιερώσω αυτό το τραγούδι στον αδερφό μου που έφυγε όπως ο Νικόλας, γιατί δεν δεχόταν να γίνει γρανάζι αυτής της άθλιας μηχανής που λέγεται κράτος και σύγχρονος τρόπος ζωής. Περήφανος, ανένταχτος, ασυμβίβαστος (...) [sic]» (Διονύσης, 2006)
- «αφιερωμενο στον αδερφουλη μου που εφυγε αδικα , και ενας αλλος εχει απλα μια 'βαρια' συνειδηση...πιστευω πως εισαι ενας ακομα αγγελος εκει πανω (...) [sic]» (aimiliosv18, 2013)

Σχόλια για την πατρική φιγούρα

Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά-αφιέρωμα στη μορφή του εκλιπόντος «πατέρα» από τους αποδέκτες/αποδέκτριες. Εδώ παρατηρείται έντονα και η επιρροή των στίχων του τραγουδιού. Η λέξη «μπαγάσας» παίζει καταλυτικό ρόλο στην ανάμνηση και στη σχέση του χρήστη με το θανάτο:

- «otan akousa auto to tragoudi gia prwti fora to agarisa. to akousa 3ana prin merikous mines otan eixa tin anamnisi enos anthrwrou, tou patera m, poli entoni. tote me simadepse. ema8a oti o pateras m, rou efyge me ton idio tropo opws kai o kyrios Asimos eixe gnwrisei apo konta auton ton spoudaio anthrwpo kai ekanan parea otan kai oi dio sixnazan sta e3arxia. (...) [sic]» (ioanna, 2005)
- «Ελπίζω ρε πατέρα να πήρες μια ανάσα και να έχεις γιανει και να περνάς καλά εκεί πάνω.... [sic]» (S. L., 2017)

- «Γιατί ρε μπαγάσα??? Ούτε ένα αντίο.. πατέρα καλό παράδεισο (...) [sic]» (Γ. Α., 2019)
- «Για τον πάτερα μου που ηταν απο τους πιο άξιους ανθρώπους που μας μεγάλωσε εχοντας και τους 2 ρόλους και έφυγε πολυ ξαφνικά!! Ηταν απ τους πιο δυνατούς ανθρώπους που υπάρχουν περιμένω την ωρα που θα ξαναανταμωσουμε Γίγαντα!! [sic]» (N. stgk, 2020)
- «Για τον πατερα μου, που με φωναζε μπαγασα ! [sic]» (chr, 2012)

Σχόλια συνδεδεμένα με σημαντικά κοινωνικά γεγονότα

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο φαινόμενο που παρατηρείται όταν ένας θάνατος συγκλονίζει ολόκληρη την κοινωνία. Με αφορμή το υπό εξέταση τραγούδι γίνονται σχετικά σχόλια από τους αποδέκτες/τις αποδέκτριες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η δολοφονία του 15χρονου Αλέξη Γρηγορόπουλου στα Εξάρχεια, το Δεκέμβριο του 2008. Εκείνη την περίοδο αναρτήθηκαν πολλά μηνύματα που συνδύαζαν το γεγονός με το τραγούδι του Ν. Άσιμου:

- «Bre mpagasa... pernas kala ekei panw?? (Gia ton Aleksí Grigoropoulo kai kathe Aleksí) Se ti kratos zoume.... [sic]» (Giannis, 2008)
- «(...) Aggelos egine kai petakse psula makrua apo thn kollash mas (...) [sic]» (kinezoula07, 2008)
- «AS AFIERWSOUME OLOI AUTO EDW TO TRAGOUDI, SE ENA ATOMO P EFIGE ENW DEN EFTEGE SE TPT... TON ALEX.... ENA PEDI (...) [sic]» (ανώνυμο, 2009)

Συμπεράσματα

Στους διαδικτυακούς χώρους του YouTube και των blog υπάρχει η δυνατότητα της ετεροχρονισμένης συνύπαρξης ατόμων από αυτοπροσδιοριζόμενους διαφορετικούς κοινωνικούς, πολιτικούς και θρησκευτικούς χώρους, πέραν των ούτως ή άλλως διαφορετικών προσωπικών χαρακτηριστικών που τους προσδιορίζουν όπως το φύλο, η ηλικία, ο τόπος κατοικίας κ.λπ. Σε ψηφιακά περιβάλλοντα επικοινωνίας αυτού του είδους, δίνεται η δυνατότητα έρευνας μέσω της ανάλυσης των διαδικτυακών σχολίων και της παρακολούθησης των διαλόγων των χρηστών, τόσο ταυτόχρονα όσο και σε ένα ασφαλές περιβάλλον, κάτι που πιθανόν δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί εξω-διαδικτυακά.

Στην περίπτωση του καλλιτέχνη Ν. Άσιμου, υπάρχει μία μεγάλη διαδικτυακή κοινότητα που ασχολείται με τη ζωή και το έργο του, αν και έχουν περάσει πάνω από τρεις δεκαετίες από το θάνατό του. Διακρίνοντας την αξία του έργου του και ακούγοντας ιστορίες από τη ζωή του, ο κόσμος δημιούργησε ένα «θρύλο» γύρω από το πρόσωπό του, που τροφοδοτείται και θηριεύει στο Διαδίκτυο από τις χιλιάδες θετικές ή αρνητικές απόψεις και διαφωνίες που γράφονται για τις ανεξακρίβωτες πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές θέσεις του καλλιτέχνη. Όλη αυτή η αλληλεπίδραση των μελών της συγκεκριμένης διαδικτυακής κοινότητας αναδύει στοιχεία λαϊκού πολιτισμού που αξίζει να μελετηθεί.

Ερευνώντας το τραγούδι «Μπαγάσας», το οποίο είναι το δημοφιλέστερο τραγούδι του καλλιτέχνη στο Διαδίκτυο, μελετήθηκαν εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στις αναρτήσεις των διαδικτυακών μελών. Ταυτόχρονα, εντοπίστηκαν απόψεις μεταφυσικών ερμηνειών, κοινωνικοπολιτικών θέσεων κ.ά.. Πιο συγκεκριμένα, αρκετοί χρήστες ασχολήθηκαν με τη σχέση του καλλιτέχνη με τη θρησκεία, αποδίδοντας στο συγκεκριμένο έργο τον όρο «προσευχή», γεγονός που φαίνεται να επηρέασε πολλούς ακροατές/πολλές ακροάτριες να ασχοληθούν με τις έννοιες του «θανάτου» και της «μεταθανάτιας ζωής». Σε πολλούς, το τραγούδι τους θυμίζει αγαπημένα τους πρόσωπα που έφυγαν από τη ζωή και νιώθουν την εσωτερική ανάγκη να επικοινωνήσουν μαζί τους, τόσο μέσω του τραγουδιού όσο και μέσω της γραπτής εξωτερίκευσης των συναισθημάτων τους και των προσδοκιών τους για τη «ζωή μετά θάνατον». Με αυτούς τους τρόπους μεταδίδεται μια λαϊκή έκφραση θρησκευτικότητας, η οποία λαμβάνει μεταφυσική διάσταση και αναφέρεται είτε στον Θεό είτε στη σύνδεση με κάποιο αγαπημένο πρόσωπο που έχει πεθάνει. Αμφότερες διατηρούν τη

σπουδαιότητα της θρησκευτικής-μεταφυσικής επικοινωνίας. Η πρώτη λαμβάνει την έννοια της προσευχής, ενώ η δεύτερη της επικοινωνίας με τον νεκρό ως επέκταση της αγαπητικής σχέσης.

Η μελέτη φανερώνει και την ιδιαίτερη σύνδεση του τραγουδιού αλλά και της λέξης «μπαγάσα» με τον αγαπημένο και σημαντικό νεκρό. Για τους αποδέκτες/αποδέκτριες-σχολιαστές, ο πρωταγωνιστής του τραγουδιού συνήθως ταυτίζεται με κάποιο πρόσωπο που αγαπούσαν πολύ ή ακόμη και με κάποιον/κάποια που «έφυγε» νωρίς και άδικα. Ο «Μπαγάσας» των ακροατών μπορεί να είναι κάποιο συγγενικό πρόσωπο, ένας φίλος ή ακόμη κάποιος που γνώριζαν και που «έφυγε» για τους ίδιους λόγους που έφυγε και ο Άσιμος, επειδή δεν άντεχε τον μάταιο τούτο κόσμο. Μέσω των μηνυμάτων και της προσπάθειας διατήρησης της σχέσης με το νεκρό, αναδεικνύεται και προσδιορίζεται η βαθιά ή μη θρησκευτικότητα των σχολιαστών. Ακόμη κι αν οι ίδιοι δεν είναι συνειδητοποιημένοι θρησκευόμενοι, ωστόσο εκφράζουν με καημό την ανάγκη για τη συνέχεια της ύπαρξης. Μιας ύπαρξης που διατηρεί τη μνήμη και άρα συνεχίζει να βασίζεται στη σχέση με τους ανθρώπους που έχουν φύγει. Αυτή η βαθιά επιθυμία ουσιαστικά εκφράζει τη δίψα για ζωή. Για μια ζωή που δεν τερματίζεται στα όρια του βιολογικού θανάτου, αλλά με κάποιον τρόπο συνεχίζεται. Ας μη ξεχνάμε ότι ένα μέρος της διδασκαλίας των θρησκειών αποσκοπεί να απαντήσει σε αυτά τα θέματα και να κτίσει την ελπίδα και την πίστη για τη συνέχεια της ύπαρξης. Κανείς δεν θα αναφέρονταν στην «ζωή στον παράδεισο», αν δεν ήταν θρησκευόμενοι! Έστω και με τον δικό του τρόπο!

Στα διαδικτυακά σχόλια γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην πατρική φιγούρα, σε φιλικά πρόσωπα, κυρίως γένους αρσενικού, πιθανότατα εφόσον και η λέξη «μπαγάσας» είναι αρσενικού γένους. Επίσης, παρατηρήθηκε ότι οι ακροατές εύκολα συνδέουν τους στίχους του τραγουδιού με τραγικά γεγονότα, όπως ένας «άδικος» θάνατος. Σημαντική είναι η περίπτωση της δολοφονίας του 15χρονου Αλέξη Γρηγορόπουλου, το Δεκέμβριο του 2008 στα Εξάρχεια. Αυτό σημαίνει ότι το τραγούδι εμπνέει για το θρήνο ή την εξύμνηση της απώλειας συμβολικών περιπτώσεων.

Ιδιαίτερη σημασία φαίνεται πως έχει και ο τρόπος του θανάτου, που συχνά αναφέρεται, όπως δυστύχημα, ασθένεια, αυτοκτονία, ναρκωτικά. Η αναφορά στον τρόπο θανάτου, ακόμη και στην ηλικία του θανόντος, κάνει ακόμη πιο τραγική την σύντομη «ιστορία» του σχολιαστή, ενώ ταυτόχρονα «βαραίνει» το κλίμα της συζήτησης. Τα συναισθήματα είναι περισσότερο αρνητικά, ενώ το γεγονός ότι ο αγαπημένος εκλιπών «κοιτάει από ψηλά» και ότι θα ξανασυναντηθούν κάποια στιγμή, καταλαγιάζει τη στεναχώρια τους. Σε πολλές περιπτώσεις, η δημοσιοποίηση του πένθους, πέρα από τη δυνατότητα της έκφρασης των εσωτερικών συναισθημάτων και της ανάγκης επικοινωνίας, αποτελεί και τρόπο αντιμετώπισης της απώλειας, ενώ ταυτόχρονα η ψυχολογική και συναισθηματική στήριξη σε αυτούς που πενθούν, μπορεί να προέλθει ακόμη και από άτομα που δεν γνώριζαν προσωπικά τον νεκρό.

Φαίνεται πως ακόμα και στη σύγχρονη εποχή της αναπτυγμένης τεχνολογίας και του κόσμου του Διαδικτύου, το τραγούδι ο «Μπαγάσας», με τη διαρκή εδώ και πολλά χρόνια παρουσία του, φανερώνει ότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις συνεχίζουν να δημιουργούν λαϊκούς πολιτισμούς και να αναπαράγουν θρησκευτικές αναπαραστάσεις σε σύγχρονους αγωγούς. Το μόνο σίγουρο είναι ότι αυτό το τραγούδι διατηρεί την ομορφιά του γιατί μετά από πολλά χρόνια συνεχίζει να συγκινεί και να εμπνέει. Επομένως, δημιουργεί παραστάσεις συγκινησιακές και εκφάνσεις ενός λαϊκού πολιτισμού, ο οποίος εμπλέκει τη μεταφυσική αναζήτηση και το θρηνώδες βίωμα μέσα από την χρήση/ακρόασή του στον ψηφιακό κόσμο. Συγχρόνως όμως έχουμε την αίσθηση ότι λειτουργεί λυτρωτικά, όπως τα μοιρολόγια της αρχαιότητας και των μεσαιωνικών-χριστιανικών χρόνων. Αυτά τα μοιρολόγια έκαναν το πένθος πιο ελαφρύ, διότι συνέχιζαν την «επικοινωνία» με τον απελθόντα ή την απελθούσα συγγενή. Τα σχόλια των αποδεκτών -αν μη τι άλλο- εκφράζουν μια βαθιά θρησκευτικότητα, μια δίψα για τη διαιώνιση της ζωής, μια βαθιά εσωτερική ευσέβεια, είτε καθαρά προσωπική είτε θρησκευτικού προσανατολισμού, που ποθεί να ημερέψει τη φρίκη της απώλειας και να την εξημερώσει!

Βιβλιογραφία

- Αγία Γραφή. (2003). Ελληνική Βιβλική Εταιρεία.
- Αλλαμανής, Γ. (2000). *Βίος και πολιτεία του Νικόλα Άσιμου. Δίχως καβάτζα καμιά*. Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνη.
- Γραικούση, Σ. (2021). Οι τελετουργίες του θανάτου στην ψηφιακή εποχή: κοινωνικές αναπαραστάσεις στην κοινότητα του Facebook. Στο Ν. Ναγόπουλος (επιμ.), *Οι κοινωνικές επιστήμες σήμερα. Διλήμματα και προοπτικές πέρα από την κρίση* (σσ. 1374-1381). Σχολή Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου.
- Γιαννουλάτος, Α. (2005). *Ίχνη από την αναζήτηση του Υπερβατικού. Συλλογή θρησκευολογικών μελετημάτων*. Ακρίτας.
- Διαμαντάκη, Κ. (2003). Κοινότητες του Διαδικτύου. Μία ηλεκτρονική δημόσια σφαίρα; Στο Ρ. Παναγιωτοπούλου (επιμ.), *Η ψηφιακή πρόκληση: ΜΜΕ και δημοκρατία* (σσ. 407-424). Τυπωθήτω.
- Καραμούζης, Π. (2007). *Πολιτισμός και Διαθρησκειακή Αγωγή*. Ελληνικά Γράμματα.
- Ματσούκας, Ν. (1999). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄. Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανισμένη*. Πουρναράς.
- Ματσούκας, Ν. (2000). *Πολιτισμός Αύρας Λεπτής*. Παλίμψηστον.
- Μπαγέρης, Δ. (1999). *Ο διάσημος Νικόλας Άσιμος*. Οδός Πανός.
- Μπέγγος, Μ. (2004). Φύλο και Θρησκεία. Στο Π. Καλαϊτζίδης (επιμ.), *Φύλο και Θρησκεία. Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία* (σσ. 31-42). Ίνδικτος.
- Παπαηλία, Π., & Πετρίδης, Π. (2015). *Ψηφιακή εθνογραφία*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Παπαπαύλου, Μ. (2013). «Μεσογειακή Μουσική» ή «Μουσικές της Μεσογείου»; *Εθνομουσικολογικοί προβληματισμοί στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Τιμητικός Τόμος Αφιέρωμα στη Μνήμη του Καθηγητή Γεωργίου Αμαργιανάκη. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/278036456_Mesogeiake_Mousike_e_Mousikes_tes_Mesogeiou_Ethnomousikologikoi_problematismoi_sten_epoche_tes_Pankosmioipoieses.
- Σμολ, Κ. (2010). *Μουσικοτροπώντας. Τα νοήματα της μουσικής πράξης και της ακρόασης* (μτφρ. Δ. Παπασταύρου, Σ. Λούστας). Ιανός.
- Τσέτσος, Μ. (2012). *Η μουσική στη νεότερη φιλοσοφία. Από τον Καντ στον Αντόρνο*. Αλεξάνδρεια.
- Τσιρέβελος, Ν. (2019). Θρησκευτική Εκπαίδευση και Θρησκευτικές Ετερότητες. Το πέρασμα από την εθνικιστική κατανόηση της θρησκείας στην οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας και τον θρησκευτικό πλουραλισμό. *ΣΥΜ-ΒΟΛΗ*, 6-7, 65-84.
- Baek, M. Y., Wojcieszak, M., & Delli Carpini, X. M. (2011). Online versus face-to-face deliberation: Who? Why? What? With what effects? *New media & society*, 14(3), 363-383.
- Bowie, A. (2009). *Music, philosophy and modernity*. Cambridge University Press.
- Buccitelli, B. A. (2012). Performance 2.0: Observations Toward a Theory of the Digital Performance of Folklore. In T. Blank (Ed.), *Folk culture in the digital age: the emergent dynamics of human interaction* (pp. 60-84). Utah State University Press.
- Clift, S., & Camic, M. P. (2015). *Creative Arts, Health, and Wellbeing: International perspectives on practice, policy and research*. Oxford University Press.
- Giddens A., & Sutton, P. (2020). *Κοινωνιολογία* (μτφρ. Θ. Βασιλείου, Γ. Γαλιάτσος, Β. Ζηκίδη, Γ. Μαραγκός, Α. Πρίτσας). Gutenberg.
- Kõiva, M., & Vesik, L. (2009). Contemporary Folklore, Internet and Communities at the beginning of the 21st Century. In M. Kõiva (Ed.), *Media & Folklore. Contemporary Folklore IV* (pp. 97-117). Tartu: ELM Scholarly Press.
- Krawczyk-Wasilewska, V. (2006). e-Folklore in the age of globalization. *Fabula*, 47(3-4): 248-254.
- Leurs, K. (2015). Affective geographies on YouTube. In K. Leurs (Ed.), *Migrant youth 2.0: diaspora, gender and youth cultural intersections* (pp. 216-241). Amsterdam University Press.

- Morris, B. (2020). *Εισαγωγή στην ανθρωπολογία των θρησκειών* (μτφρ. Θ. Παραδέλλης). Ηριδανός.
- Nettl, B. (1986). *Η μουσική στους πρωτόγονους πολιτισμούς*. Κάλβος.
- Oring, E. (2012). Jokes on the internet: listing toward lists. In T. J. Blank (Ed.), *Folk culture in the digital age: the emergent dynamics of human interaction* (pp. 98-118). Utah state university press.
- Postill, J., & Pink, S. (2012). Social media ethnography: the digital researcher in a messy web. *Media International Australia*, 145(1), 123-134.
- Tsirevelos, N. (2020). *Formimi dhe Edukimi o Kristere. Nga teoria ne praktike*. Dep. I Theologjise dhe Kultures.